PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA EKOLINGVISTIK KOMPETENSIYA: NAZARIY MEZONLAR VA LINGVODIDAKTIK IMKONIYATLAR

Niyozova Feruzabonu Otabek qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20382723

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy tilshunoslikda ekolingvistik kompetensiya tushunchasining nazariy mohiyati, uning shakllanish omillari va lingvodidaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Ekolingvistika til, inson, jamiyat va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni o‘rganadigan fanlararo yo‘nalish sifatida bugungi kunda tilshunoslikning dolzarb sohalaridan biriga aylanmoqda. Maqolada ekolingvistik kompetensiya faqat ekologik terminlarni bilish emas, balki til vositasida ekologik ong, ekologik madaniyat va mas’uliyatli kommunikativ xulqni shakllantirish jarayoni sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, ekologik mazmundagi matnlar, ommaviy axborot vositalari tili, ta’lim jarayonidagi ekologik diskurs va kommunikativ yondashuvlarning ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijasida ekolingvistik kompetensiyani rivojlantirish zamonaviy til ta’limi va tilshunoslik tadqiqotlarida muhim metodologik yo‘nalish bo‘lib xizmat qilishi asoslanadi.
Kalit so‘zlar: ekolingvistika, ekolingvistik kompetensiya, ekologik ong, ekologik madaniyat, til ta’limi, ekologik diskurs, zamonaviy tilshunoslik, lingvodidaktika.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретическая сущность эколингвистической компетенции, факторы её формирования и лингводидактические возможности в современной лингвистике. Эколингвистика рассматривается как междисциплинарное направление, изучающее взаимосвязь языка, человека, общества и природы. В статье эколингвистическая компетенция трактуется не только как знание экологической терминологии, но и как процесс формирования экологического сознания, экологической культуры и ответственного коммуникативного поведения посредством языка. Особое внимание уделяется экологическим текстам, языку средств массовой информации, экологическому дискурсу в образовательном процессе и коммуникативным подходам. В результате исследования обосновывается значимость развития эколингвистической компетенции как важного методологического направления в современном языковом образовании и лингвистических исследованиях.
Ключевые слова: эколингвистика, эколингвистическая компетенция, экологическое сознание, экологическая культура, языковое образование, экологический дискурс, современная лингвистика, лингводидактика.

Annotation: This article analyzes the theoretical essence of ecolinguistic competence, the factors of its formation, and its linguodidactic potential in modern linguistics. Ecolinguistics is considered an interdisciplinary field that studies the relationship between language, human beings, society, and nature. The article interprets ecolinguistic competence not merely as knowledge of ecological terminology, but as a process of developing ecological awareness, ecological culture, and responsible communicative behavior through language. Special attention is paid to ecological texts, media language, ecological discourse in education, and communicative approaches. The study substantiates the importance of developing ecolinguistic competence as a significant methodological direction in modern language education and linguistic research.
Keywords: ecolinguistics, ecolinguistic competence, ecological awareness, ecological culture, language education, ecological discourse, modern linguistics, linguodidactics.

Kirish

Bugungi globallashuv davrida insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri ekologik muvozanatni saqlash, tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatni shakllantirish va ekologik madaniyatni rivojlantirishdir. Ushbu jarayonda tilning o'rni beqiyosdir. Chunki inson tabiat haqidagi bilim, munosabat, baho va qadriyatlarni, avvalo, til orqali anglaydi va ifodalaydi.

Zamonaviy tilshunoslikda til faqat aloqa vositasi sifatida emas, balki inson tafakkuri, ijtimoiy ong, madaniyat va atrof-muhit bilan bog'liq murakkab hodisa sifatida o'rganilmoqda. Ana shu yondashuv natijasida ekolingvistika alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi. Xalqaro ekolingvistika assotsiatsiyasi ekolingvistikani insonlar, boshqa tirik mavjudotlar va jismoniy muhit o'rtasidagi hayotni ta'minlovchi munosabatlarda tilning rolini o'rganadigan soha sifatida izohlaydi.

Ekolingvistikaning shakllanishida E. Xaugen tomonidan ilgari surilgan "til ekologiyasi" g'oyasi muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilgan. Xaugen tilni uning ijtimoiy va madaniy muhiti bilan bog'liq holda o'rganish zarurligini ta'kidlagan. Keyinchalik M. A. K. Halliday til voqelikni shunchaki aks ettirmasligi, balki uni faol ravishda yaratishini asoslab, ekologik muammolarni tahlil qilishda tilshunoslikning mas'uliyatini ko'rsatib bergan.

Shu nuqtayi nazardan, zamonaviy tilshunoslikda **ekolingvistik kompetensiya** tushunchasini tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ekologik muammolarni to'g'ri anglash, ular haqida mas'uliyatli fikr bildirish va ekologik madaniyatni shakllantirishda til vositalarining o'rni bevosita namoyon bo'ladi.

Ekolingvistik kompetensiya bugungi tilshunoslik va ta'lim jarayonida yangi, ammo nihoyatda muhim tushunchalardan biridir. Ekologik inqiroz, iqlim o'zgarishi, suv tanqisligi, havo ifloslanishi, bioxilma-xillikning kamayishi kabi global muammolar jamiyat ongida turlicha talqin qilinadi. Bu talqinlarning shakllanishida til, matn, diskurs, metafora, baholovchi birliklar va kommunikativ strategiyalar muhim rol o'ynaydi.

Agar inson ekologik muammolar haqida befarq, neytral yoki faqat iqtisodiy manfaat nuqtayi nazaridan gapirsa, uning tabiatga munosabati ham shunga mos shakllanadi. Aksincha, til orqali tabiatni asrash, muhofaza qilish, kelajak avlodlar oldidagi mas'uliyatni anglash kabi tushunchalar targ'ib qilinsa, ekologik ong kuchayadi.

Asosiy qism

Kompetensiya tushunchasi zamonaviy ta'lim va tilshunoslikda shaxsning ma'lum sohada bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlarni amaliy qo'llay olish qobiliyatini bildiradi. Shundan kelib chiqib, ekolingvistik kompetensiya insonning ekologik mazmundagi til birliklarini tushunishi, ularni to'g'ri talqin qilishi, ekologik muammolar haqida mas'uliyatli fikr bildirishi va kommunikativ jarayonda ekologik madaniyatga rioya qilishi bilan bog'liq qobiliyatlar majmuasidir.

Ekolingvistik kompetensiya quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

Birinchidan, **lingvistik bilim**. Bunda ekologik terminlar, ekologik mazmundagi so'z va iboralar, matnlar, metaforalar va diskursiv birliklarni bilish nazarda tutiladi. Masalan, "barqaror rivojlanish", "atrof-muhit muhofazasi", "iqlim o'zgarishi", "ekotizim", "bioxilma-xillik" kabi birliklar ekologik mavzudagi matnlarni tushunishda asosiy tayanch vazifasini bajaradi.

Ikkinchidan, **ekologik ong**. Bu shaxsning tabiat va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlikni anglay olishi, ekologik muammolarga befarq bo'lmasligi, til orqali bildirilayotgan mazmunni tanqidiy qabul qila olishi bilan belgilanadi.

Uchinchidan, **kommunikativ mas'uliyat**. Inson ekologik mavzuda fikr bildirayotganda noto'g'ri, manipulyativ yoki tabiatga iste'molchilik munosabatini kuchaytiruvchi til birliklaridan ehtiyotkorlik bilan foydalanishi kerak.

To'rtinchidan, **madaniy-qadriy yondashuv**. Har bir xalqning tilida tabiatga munosabat, yer, suv, daraxt, hayvonot dunyosi haqidagi qadimiy tasavvurlar mavjud. Ekolingvistik kompetensiya ana

shu milliy-madaniy qadriyatlarni anglash va zamonaviy ekologik tafakkur bilan uyg‘unlashtirishni talab qiladi.

Ekologik ong — bu insonning tabiat, jamiyat va kelajak avlodlar oldidagi mas’uliyatini anglash darajasidir. Til esa ushbu ongni shakllantiruvchi asosiy vositalardan biridir. Inson muayyan hodisa haqida qanday so‘zlar orqali fikr yuritsa, o‘sha hodisaga bo‘lgan munosabati ham shunday shakllanadi.

Masalan, “tabiat boyliklaridan foydalanish” iborasi tabiatni iqtisodiy manba sifatida ko‘rsatadi. “Tabiat ne’matlarini asrash” iborasi esa unda minnatdorlik va mas’uliyat ma’nosini kuchaytiradi. “Daraxt kesildi” ifodasi oddiy xabar sifatida qabul qilinishi mumkin, “yashil hudud yo‘q qilindi” ifodasi esa ekologik zarar mazmunini kuchaytiradi.

Demak, ekologik ongni shakllantirishda so‘z tanlovi, baholovchi birliklar, metaforalar va matn mazmuni muhim o‘rin tutadi. Arran Stibbe ekolingvistik tahlilning vazifasini jamiyat hayotini boshqarib turuvchi “hikoyalar”ni aniqlash, ularni ekologik nuqtayi nazardan baholash va hayotni qo‘llab-quvvatlovchi yangi nutqiy modellarni izlash bilan bog‘laydi.

Shu jihatdan ekolingvistik kompetensiya shaxsga nafaqat ekologik matnni tushunish, balki uning ostidagi g‘oya, baho va yashirin munosabatni anglash imkonini beradi.

Ekolingvistik kompetensiyani bir nechta tarkibiy qism asosida talqin qilish mumkin.

1. Kognitiv komponent.

Bu komponent ekologik bilimlar, ekologik tushunchalar va ularning til orqali ifodalanishini o‘z ichiga oladi. Shaxs ekologik terminlarning ma’nosini, ekologik muammolarning mohiyatini va ularning matnlarda qanday yoritilishini tushunishi kerak.

2. Lingvistik komponent.

Bu ekologik mazmundagi leksik birliklar, terminlar, frazeologizmlar, metaforalar, sintaktik qurilmalar va diskursiv vositalarni bilish bilan bog‘liq. Masalan, “ona tabiat”, “yer — umumiy uyimiz”, “ekologik xavf”, “atrof-muhit muhofazasi” kabi birliklar ekologik mazmunni ifodalashda faol ishlatiladi.

3. Diskursiv komponent.

Bu shaxsning ekologik matnlarni tahlil qila olishi, ulardagi asosiy g‘oya, muallif pozitsiyasi, baholash va kommunikativ maqsadni aniqlay olishini bildiradi.

4. Aksiologik komponent.

Bu komponent qadriyatlar bilan bog‘liq. Ekolingvistik kompetensiyaga ega shaxs tabiatni faqat moddiy manba emas, balki hayotiy muvozanat, madaniy qadriyat va kelajak avlodlar merosi sifatida baholaydi.

5. Amaliy-kommunikativ komponent.

Bu ekologik mavzuda og‘zaki va yozma nutq tuzish, ekologik targ‘ibot matnlarini yaratish, muhokamalarda faol ishtirok etish va ekologik madaniyatga mos kommunikativ xulqni namoyon etish qobiliyatidir.

Til ta’limi jarayonida ekolingvistik kompetensiyani shakllantirish uchun turli metodik yondashuvlardan foydalanish mumkin. Bunda ekologik mazmundagi matnlar, maqolalar, publitsistik materiallar, badiiy parchalar, reklama matnlari va ijtimoiy tarmoq postlari samarali manba bo‘lib xizmat qiladi.

Avvalo, o‘quvchi yoki talaba ekologik matnlarni o‘qish orqali ekologik terminlarni o‘zlashtiradi. Keyingi bosqichda u matndagi asosiy fikr, muallif munosabati, baholovchi birliklar va yashirin ma’nolarni aniqlashga o‘rganadi. Bu esa tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

Masalan, til darslarida quyidagi topshiriqlardan foydalanish mumkin:

- ekologik mavzudagi maqolani tahlil qilish;
- matndan ekologik terminlarni ajratish;
- ekologik muammoga bag‘ishlangan esse yozish;
- “tabiat — resurs” va “tabiat — qadriyat” mazmunidagi matnlarni qiyoslash;

- ekologik reklama yoki ijtimoiy rolik matnini lingvistik tahlil qilish;
- ekologik mavzuda bahs-munozara tashkil etish;
- ekologik shiorlar va chaqiriqlar yaratish.

Bunday topshiriqlar nafaqat til ko‘nikmalarini rivojlantiradi, balki o‘quvchi va talabalarda ekologik ong, ekologik mas’uliyat va ijtimoiy faollikni ham shakllantiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ekolingvistik kompetensiya zamonaviy tilshunoslikda til, ekologik ong, madaniyat va kommunikativ mas’uliyatni birlashtiruvchi muhim ilmiy tushunchadir. U shaxsning ekologik mazmundagi til birliklarini tushunishi, ekologik matnlarni tahlil qilishi, tabiatga nisbatan mas’uliyatli munosabatni til orqali ifodalashi va ekologik madaniyatga mos kommunikativ xulqni shakllantirishini ta’minlaydi.

Ekolingvistik kompetensiyani rivojlantirish, ayniqsa, til ta’limi jarayonida katta ahamiyatga ega. Chunki til darslari nafaqat grammatik bilim berish, balki shaxsning dunyoqarashi, madaniyati va ijtimoiy mas’uliyatini shakllantirish maydoni hamdir. Ekologik mazmundagi matnlar, milliy qadriyatlar, xalq maqollari, OAV materiallari va zamonaviy diskurs namunalaridan foydalanish orqali o‘quvchi va talabalarda ekologik tafakkurni rivojlantirish mumkin.

Shunday qilib, ekolingvistik kompetensiyani o‘rganish va uni ta’lim jarayoniga tatbiq etish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u ekologik madaniyatli, mas’uliyatli va ongli shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Haugen E. The Ecology of Language: Essays by Einar Haugen. Stanford: Stanford University Press, 1972.
2. Halliday M. A. K. New Ways of Meaning: The Challenge to Applied Linguistics. Journal of Applied Linguistics, 1990.
3. Fill A., Mühlhäusler P. The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment. London: Continuum, 2001.
4. Stibbe A. Ecolinguistics: Language, Ecology and the Stories We Live By. London/New York: Routledge, 2015.
5. Stibbe A. Ecolinguistics: Language, Ecology and the Stories We Live By. 2nd edition. London/New York: Routledge, 2021.
6. Alexander R., Stibbe A. From the Analysis of Ecological Discourse to the Ecological Analysis of Discourse. *Language Sciences*, 2014.
7. Eliasson S. The Birth of Language Ecology: Interdisciplinary Influences in Einar Haugen’s “The Ecology of Language”. *Language Sciences*, 2015.
8. International Ecolinguistics Association. Ecolinguistics: Language, Ecology and the Stories We Live By. Official materials.
9. Fill A. Ecolinguistics: State of the Art 1998. *AILA Review*, 1998.
10. Mühlhäusler P. Language of Environment, Environment of Language: A Course in Ecolinguistics. London: Battlebridge Publications, 2003.